

Dėl vietosrieveiksmių *bura-*, *ora-* ir *šura-* vartosenos turkų kalboje

Beata Butkevičiūtė

Vilniaus universitetas

beatakevi@hotmail.com

Anotacija

Straipsnyje analizuojami turkų kalbos vietosrieveiksmių *bura-* (liet. *čia*), *ora-* (liet. *ten*) ir *šura-* (liet. *čia*, *ten*) vartojimo atvejai. Atliekant tyrimą, remiamasi užsienio tyrėjų Karlo Bühlerio, Stepheno C. Levinsono, Johno Lyonso, Jacqueline Bastuji, Roberto Underhillo, Ayolino Küntayo, Aslı Özyüreko ir kitų darbais, aptariama deiksės, anaforos ir kataforos sampratos, aprašoma vietos deiksės raiška turkų kalboje, pateikiamas požiūris į skirtingai vertinamą trinarę turkų kalbos deiktinių vietosrieveiksmių sistemą. Straipsnyje išskirtinis dėmesys skiriamas vietosrieveiksmiui *šura-* (liet. *čia*, *ten*), nes pastebėta, kad dėl kalbamojo deiktinio žodžio vartosenos yra ginčijamasi. Vieni mokslininkai (Lyons 1977, Levinson 1983, Anderson and Keenan 1985) teigia, kad *šura-* (liet. *čia*, *ten*) užima tarpinę poziciją tarp *bura-* – ‘čia’ ir *ora-* – ‘ten’, o kiti (Küntay and Özyürek 2002, 2006) pastebi, kad *šura-* (liet. *čia*, *ten*) yra distanciškai neutralus. Taigi vienas iš pagrindinių šio straipsnio uždavinių – ištirti vietosrieveiksmio *šura-* (liet. *čia*, *ten*) vartoseną ir nustatyti, kokia deiktinė sistema būdinga turkų kalbai.

Raktažodžiai: anafora, deiktiniai gestai, katafora, sumodeliuotas pokalbis, tiesioginė deiksė, turkų kalba, vietos deiksė, vietosrieveiksmiai.

1. Įvadas

Šio straipsnio tikslas – remiantis Bühlerio teorija (Bühler 1990) išanalizuoti, kokias reikšmes įgyja turkų kalbos deiktiniai vietosrieveiksmiai tiesioginės deiksės situacijose. Tyrimo objektu laikytini turkų kalbos vietosrieveiksmiai *bura-* (liet. *čia*¹), *ora-* (liet. *ten*²) ir *šura-* (liet. *čia*, *ten*³). Kalbamieji žodžiai pasirinkti analizuoti, nes priklauso referencinių priemonių klasei (Holvoet ir

¹ Čia ir toliau *bura-* reikšmė yra ta pati.

² Čia ir toliau *ora-* reikšmė yra ta pati.

³ Čia ir toliau, jeigu nenurodyta kitaip, *šura-* reikšmė yra ta pati.

Semėnienė 2004: 121) ir yra neatsiejami nuo gestų, ypač svarbių nustatant deiktinių vietosrieveiksmių reikšmes (Levinson 2003: 70).

Išskirtinis dėmesys skiriamas vietosrieveiksmiui *šura-*. Peržvelgus tyrimui reikalingą literatūrą, pastebėta, kad dėl jo vartosenos ginčijamasi. Turkų kalbos gramatikose (TG 1997, TCG 2005, SGT 2012) ir turkų kalbos vietos deiksės tyrimuose (Lyons 1977, Levinson 1983, Anderson and Keenan 1985) kalbama apie trinarę sistemą: *bura-* reiškia ‘čia’, *ora-* – ‘ten’, o *šura-* nurodo tarp kalbėtojo ir klausytojo esančią vietą, užima tarpinę poziciją. Paskutiniame turkų kalbos vietos deiksės tyrime, pastebėta, kad *šura-* yra distanciškai neutralus (Küntay and Özyürek 2006: 317), t. y. nenurodo tarp kalbėtojo ir klausytojo esančios vietos, kontekstuose dažnai keičia tiek *bura-*, tiek *ora-*. Paminėtieji teiginiai suponuoja prielaidą, kad dabartinėje turkų kalboje vietoj trinarės įsivyravo dvinarė deiktinė sistema.

Kadangi turkų kalbos vietosrieveiksmių etimologija glaudžiai susijusi su parodomaisiais turkų kalbos įvardžiais, verta paminėti, kad istoriškai turkų kalboje buvo dvinarė parodomųjų įvardžių sistema: *bu* ir *ol* (Anderson and Keenan 1985: 285, Erdal 2004: 199). Abu nariai turėjo po emfatinę⁴ formą, padarytą su prefiksu *ş-*: *şu* ir *şol*⁵ (Anderson and Keenan 1985: 285). Forma *şol* išnyko, o *şu* liko. Iš šios formos atsirado vietosrieveiksmis *šura-*. Taip susidarė trinarė turkų kalbos deiktinių vietosrieveiksmių sistema. Pastarąją, pasak naujausių tyrimų, vėl pakeitė dvinarė sistema. Iš to, kas pasakyta, galima spręsti, kad dvinarę sistemą pakeitusi trinarė sistema neįsitvirtino dėl neaiškios pozicijos ir nenuoseklios *šura-* vartosenos, t. y. iš dviejų skirtingų paradigmu sudaryta kalbos inovacija turkų kalboje turėjo neįsitvirtinti, nes vietosrieveiksmio *šura-* reikšmė neprigijo ir ilgainiui jis pradėjo reikšti tiek ‘čia’, tiek ‘ten’. Taigi vienas iš pagrindinių šio straipsnio uždavinių – ištirti vietosrieveiksmio *šura-* vartoseną ir nustatyti, kokia deiktinė sistema būdinga turkų kalbai.

Pabrėžtina, kad tyrimą paskatino atlikti ankstesni Gintarės Judžentytės (Judžentytė 2011, 2014) tarminių tekstų tyrimai, kuriuose nuosekliai atskleidžiamos naujos vietosrieveiksmių *čia* ir *ten* reikšmės: savo straipsniuose autorė įrodė, kad vietosrieveiksmiai *čia* ir *ten* pasirinktose tarmėse, be pagrindinių reikšmių ‘šioje vietoje’ ir ‘toliau esančioje vietoje’, deiktinėse situacijose palydimi gestų įgyja naujų reikšmių, t. y. priklausomai nuo to, į kurią pusę rodo kalbėtojas, jie gali reikšti ‘dešinę’ arba ‘kairę’, taip pat – ‘tiesiai’ (Judžentytė 2011: 11). Pasak Judžentytės, šis reiškinys yra

⁴ Tai emfatinis priebalsis, kurį tariant liežuvis pakyla prieš minkštąjį gomurį ir susiaurėja balso stygos (TŽŽ 1985: 137).

⁵ Turkų kalbos elektroniniame žodyne rašoma, kad *şol* gali reikšti *o* (liet. *tas*) arba *şu* (liet. *šitas, tas*).

universalus ir būdingas visai lietuvių kalbai, ne tik tyrimui pasirinktoms tarmėms (žr. ten pat: 12). Padarytos išvados leidžia manyti, kad turkų kalbosrieveiksmiai *bura-* ir *ora-* įgyja tokias pačias reikšmes kaip ir lietuvių kalbosrieveiksmiai *čia* ir *ten*.

Remiantis Bühlerio teorija (1990), respondentams buvo sumodeliuotos tiesioginės deiksės tipo situacijos, pagal kurias pašnekovų prašyta nurodyti kelią arba lokalizuoti tam tikrus objektus ir vietas erdvėje. Sumodeliuoti pokalbiai įrašyti į vaizdajuostę, iššifruoti ir išversti į lietuvių kalbą. Vaizdo įrašai, kurių trukmė yra 1 val. 30 min., kaupiti 2014 m. kovo – gruodžio mėn. Tiriant buvo apklausta 10 respondentų (5 vyrai ir 5 moterys). Vėliau pastebėta, kad modeliai kartojosi ir nauja informacija, susijusi su deikse nurodant kelią, nėra užfiksuojama. Pabrėžtina, kad respondentai yra Turkijos studentai, kurie yra trumpam laikui atvykę į Lietuvą. Respondentų gimtoji kalba yra turkų, o lietuvių kalbos jie nemoka. Atrenkant respondentus buvo pasitelktas sniego gniūžtės metodas. Pirmiausia parenkami keli respondentai, kurių gimtoji kalba yra turkų kalba, vėliau šie asmenys nurodo kitus, o šie – dar kitus ir t. t. Taigi grupė didėja kaip sniego kamuolys. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad šio straipsnio tema yra kompleksiška: svarbu ištirti ne tik verbalinę kalbą, bet ir neverbalinę – gestus, o toks sumodeliuotas pokalbis suteikia galimybę matyti respondentą, jo naudojamus gestus, ypač svarbius šiam tyrimui.

Straipsnyje taikomas kokybinis analizės metodas. Tyrime analizuojami atskiri deiktinių vietosrieveiksmių atvejai, o tyrimo reprezentatyvumą lemia lankstūs vienokie ar kitokie teoriniai kriterijai, t. y. remiantis Bühlerio teorija (1990), analizuojama surinkta medžiaga.

2. Deiksės samprata

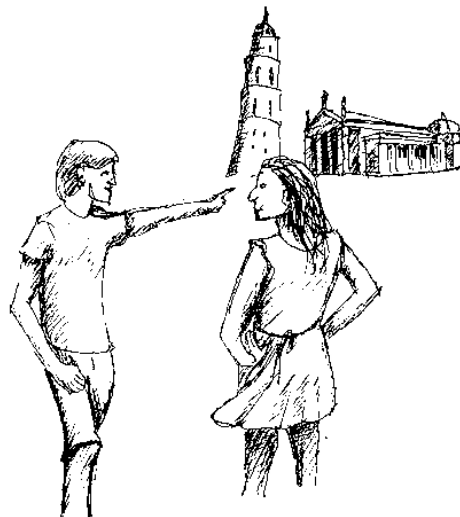
Kalbotyroje *deiksė*⁶ – tai fenomenas, padedantis mums atpažinti, nustatyti daiktus laike ir erdvėje (Levinson 1983: 54). Tiksliai apibrėžti deiksės sąvoką yra sunku, nes skirtingiems mokslininkams deiksė reiškia skirtingus dalykus (Cruse 2004: 332). Skirtinga deiksės samprata apibrėžiama ir lingvistiniame žodyne: 1) situacijos elementų rodymas gestais ir kalba; 2) kalbinių išraiškų funkcija, susijusi su pasakymo asmeniu, vieta ir laiku, kurie priklauso nuo kalbėjimo situacijos (RDLL 1996:

⁶ Terminas *deiksė* yra kilęs iš senovės graikų kalbos žodžio *δειχτις*, kuris reiškia *rodymas* arba *nuoroda* (Levinson 1983: 54, Imai 2009: 6, Plungian 2011: 83).

286). Kaip matyti, vienu atveju lemia rodymas, o kitu – kontekstas. Šiame straipsnyje remiamasi vokiškosios deiksės mokykla, t. y. deiksė siejama su *gestais*⁷.

Pasak Bühlerio, pagrindinio vokiškosios deiksės mokyklos atstovo, piršto ir rankos gestai yra neatsiejami nuo rodymo (Bühler 1990: 93). Tai ženklai, kuriais galima nurodyti kryptį. Šį kalbamąjį deiksės lauką sudaro du tipai: tiesioginis (kitaip *origo*) ir įsivaizduojamas. Straipsnyje pasirinkta analizuoti tik tiesioginę deiksę, nes šių situacijų tiriamojoje medžiagoje užfiksuota daugiausia. Bühleris tiesioginę deiksę sieja su pagrindiniu atskaitos tašku *origo* – suprantamu kaip koordinatių sistemos atskaitos tašku *aš–čia–dabar* (žr. ten pat: 117). Taigi, pasak Bühlerio, tiesioginės deiksės situacijose *origo* sutampa su kalbėtoju.

Remiantis minėtaja Bühlerio teorija, respondentams buvo sudarytos tiesioginės deiksės situacijos: respondentų buvo prašoma parodyti, kur yra vieni ar kiti objektai ar vietos. Respondentai matė lokalizuojamus objektus ar vietas ir galėjo laisvai juos parodyti rankos gestu. *Origo* sutapo su kalbėtojo vieta pokalbio metu. Iš pateikto 1 paveikslą matyti, kad medžiagos rinkėja paklausiusi, kur yra Katedra, respondentas pavartojo vietosrieveiksmį *čia* ir į nurodomą objektą parodė rankos gestu į kairę. Taigi tiek medžiagos rinkėja, tiek respondentas mato referuojamą objektą.

1 paveikslas⁸. Tiesioginės deiksės tipas

⁷ Daugiau apie *deiktinius gestus* rašo Davidas McNeillas, kuris pastebi, kad gestai yra glaudžiai susiję su kalbėjimo kanalu (McNeill 2006: 301). Tyrėjo nuomone, kalbėjimo aktas yra dažnai lydimas plaštakų ir rankų judesių, vadinamųjų gestų, pasirodančių kalbėjimo metu ir sinchronizuotų su lingvistiniais vienetais (McNeill 1985: 351). Autorius pabrėžia, kad kūno dalys, kaip galva, nosis ar net smakras gali būti laikomi deiktiniais gestais (McNeill 1992: 80). Isabella Poggi taip pat skiria deiktinius gestus, kurių tikslas yra atkreipti adresato dėmesį į nurodomą vietą, objektą, asmenį, konkretų ar abstraktų įvykį, susijusį su ta vieta (Poggi 2008: 48–49).

⁸ Iliustraciją piešė Darius Stanevičius.

Aptarus deiksės sampratą galima teigti, kad pirmiausia deiksė yra susijusi su atpažinimu ar dėmesio atitraukimu – rodymu. Tuo tarpu kalbant apie aptartą tiesioginės deiksės tipą galima teigti, kad šis tipas susijęs su *origo* ir yra tada, kai kalbėtojas ir klausytojas mato nurodomus referentus.

3. Anaforos ir kataforos samprata

Kai imama kalbėti apie deiksę, susiduriama su kitomis sąvokomis – *anafora* ir *katafora*. Šie terminai yra glaudžiai susiję su deikse, nes yra jos porūšiai. Pasak Bühlerio, anafora – tai, kas buvo pasakyta anksčiau (Bühler 1990: 138). Panašiai anafora suprantama ir lingvistiniame žodyne – tai kalbinis elementas, kuris rodo jau buvusį kalbinį elementą (antecedentą) bendroje rodymo situacijoje, t. y. anaforos nurodymas gali būti nustatytas tik aiškinantis jo antecedentą (RDLL 1996: 58). Pavyzdžiui, *Jonas gimė Vilniuje ir jis čia tebegyvena*⁹. Kaip matyti, pradžioje minima gyvenamoji vieta Vilnius, o vėliau vartojamas daiktavardžio substitutas *čia*. Greta anaforos Bühleris labai trumpai užsimena apie kataforą (Bühler 1990: 138). Tai yra rodymas į būsimą kalbinį elementą. RDLL katafora apibrėžiama kaip kalbinių elementų rodymas, kuris tuojau pat pažymi būsimą kalbėjimo informaciją (RDLL 1996: 162). Pavyzdžiui, *Jonas čia gyvena ir yra laimingas. Vilnius jam visada patiko*. Vietosrieveiksmis *čia* nurodo būsimą kalbinį elementą – *Vilnių*.

Apibendrinant tai, kas buvo pasakyta, galima teigti, kad anafora yra tai, kas buvo pasakyta prieš tai, o katafora – tai, kas dar bus pasakyta.

4. Vietos deiksė ir jos raiška turkų kalboje

Kalbant apie vietosrieveiksmius lingvistinės pragmatikos aspektu, neišvengiamai susiduriama su *vietos deiksės* sąvoka. Vietos deiksė, dar kitaip vadinama erdvės deikse, yra susijusi su objekto lokalizacija deiktinio centro atžvilgiu, arba, kitaip tariant, tai nuoroda į objekto vietą kalbėtojo atžvilgiu (Plungian 2011: 85). Turkų kalbos vietos deiksei priklauso trys deiktiniai vietosrieveiksmiai: *bura-*, *šura-* ir *ora-*, kuriems būdingos jau anksčiau aptartos šios trys funkcijos: deiktinė, anaforinė ir kataforinė. Kalbantieji deiktiniai rodikliai yra svarbūs nurodant tam tikrus vaidmenų pasiskirstymus kalbančiojo asmens atžvilgiu: paprastai kalbėtojas referuoja save (*aš–čia*), klausytoją (*tu–ten*) ir pokalbyje nedalyvaujantį asmenį, daiktą ar tam tikrą vietą. Šie deiktiniai žodžiai yra bene vienintelė vietos raiškos priemonė susijusi su komunikacijos aktu, su ta situacija, kuri yra dabar, kalbamuojų momentu (Levinson 1983: 79). Taip pat šie žodžiai yra svarbūs

⁹ Čia ir toliau, jei nenurodyta kitaip, pateikti šio darbo autorės pavyzdžiai.

sėkmingam komunikacijos aktui, kai norima lokalizuoti objektus erdvėje, rasti kelią mieste, informaciją žemėlapyje ar nurodyti tam tikrą kryptį pašnekovui (Levinson 2003: 64).

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad mokslininkai *bura-*, *şura-* ir *ora-* priskiria prie skirtingųrieveiksmių grupių (Baydar 2013: 4–7). Vieni gramatikos autoriai (Underhill 1976: 136–139, Lewis 2000: 199, TCG 2005: 245) šiuos žodžius priskiria prie vietosrieveiksmių grupės, o kiti (Koç 1990: 151, Banguoğlu 1995: 373–374, Korkmaz 2003a: 498–499) – prie vietos-kryptiesrieveiksmių grupės kartu su kryptiesrieveiksmiais *ileri* (liet. *pirmyn*), *geri* (liet. *atgal*), *yukari* (liet. *aukšty*), *aşağı* (liet. *žemyn*) ir kt. Gramatikos terminų žodyne kalbami žodžiai priskiriami prie vietosrieveiksmių grupės, rodančių vietą ar veiksmo kryptį (Korkmaz 2003b: 243). Šiame darbe laikomasi nuomonės, kad *bura-*, *şura-* ir *ora-* yra vietosrieveiksmiai.

Turkų kalbos žodyne pateikiamos tokios vietosrieveiksmių apibrėžtys: *bura* – *bu yer* (liet. *šita vieta*) (TS 2011: 414), *şura* – *şu yer* (liet. *šita, ta vieta*) (žr. ten pat, p. 2232), *ora* – *o yer* (liet. *ta vieta*) (žr. ten pat, p. 1808). Kaip matyti, žodyne yra pateikiamos pagrindinės šių vietosrieveiksmių leksinės reikšmės, siejamos su parodomaisiais įvardžiais. Panašiai aprašomi kalbami vietosrieveiksmiai ir turkų kalbos gramatikose. Teigiama, kad vietosrieveiksmiai *bura-*, *şura-*, *ora-* yra padaryti iš parodomųjų įvardžių *bu* (liet. *šitas*¹⁰), *şu* (liet. *šitas, tas*¹¹) ir *o* (liet. *tas*¹²) bei visada vartojami su lokatyvo, datyvo ar abliatyvo priesagomis (Underhill 1976: 137, Lewis 2000: 199, TCG 2005: 245). Pastebėta, kad turkų kalbos gramatikose nekalbama apie vietosrieveiksmių kontekstines reikšmes, kurių dažniausiai nėra nei žodynuose, nei gramatikose – jos atsiranda tik konkrečiame kontekste. Taigi šiame straipsnyje svarbios vietosrieveiksmių reikšmės konkrečioje vartosenoje, t. y. ne kokio žodžio reikšmė yra žodyne, bet kokias žodžiui reikšmes suteikia pats kalbėtojas.

Žinant, kad vietosrieveiksmiai *bura-*, *şura-* ir *ora-* yra padaryti iš parodomųjų įvardžių *bu*, *şu* ir *o* (TCG 2005: 245), galima teigti, kad jų atstumų reikšmės sutaps, tačiau skirtingos gramatikos ir skirtingi mokslininkai įvairiai interpretuoja šią trinarę sistemą. Vienoje turkų kalbos gramatikoje teigiama, kad *bu* yra arti kalbėtojo ir klausytojo, *şu* (liet. *tas*) yra toliau nuo kalbėtojo ir klausytojo ir *o* yra toli nuo kalbėtojo ir klausytojo (TG 1997: 311). Kitoje gramatikoje teigiama, kad *bu* nurodo artimiausius objektus, *o* – tolimiausius (TCG 2005: 244). *Şu* nuo *bu* ir *o* skiriasi tuo, kad *bu* ir *o*

¹⁰ Čia ir toliau *bu* reikšmė yra ta pati.

¹¹ Čia ir toliau, jeigu nenurodyta kitaip, *şu* reikšmė yra ta pati.

¹² Čia ir toliau *o* reikšmė yra ta pati.

nurodo objektus, kurie buvo anksčiau minėti, o *šu* kalbėtojas dažniausiai nurodo tai, kas nebuvo dar minėta:

(1) *Meyvaları şuna koyalım* (žr. ten pat, p. 244).

‘Vaisius į šitą sudėkime¹³.’

(2) *Meyvaları buna koyalım* (žr. ten pat, p. 244).

‘Vaisius į šitą sudėkime.’

1 pavyzdyje *šu* (liet. *šitas*) referentas yra objektas, apie kurį prieš tai nebuvo kalbėta. To nematyti 2 pavyzdžio pasakyme, nors šis pasakymas gali turėti tą patį referentą kaip ir pirmasis. Tačiau šio darbo autorė pastebėjo, kad kalbamoji savybė nėra būdinga tik vietosrieveiksmiui *šu*:

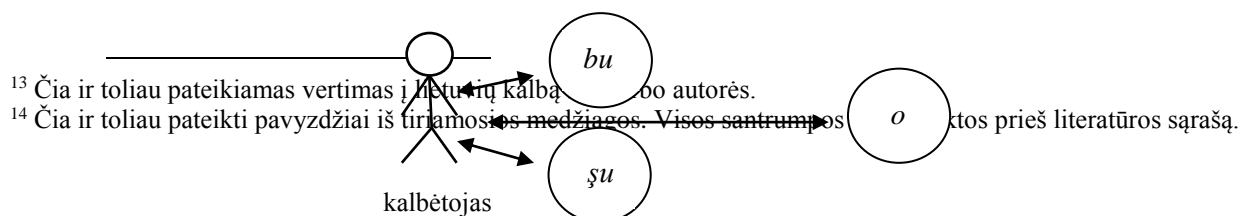
(3) **TR4:** *Evet, buradan şimdiden yürüyerek, iki yüz metre falan, bu karşıdaki ışıklardan sağa dönüyorsunuz [...]*¹⁴.

‘Taip, dabar nuo čia eiti pėsčiomis apie du šimtus metrų, nuo šito šviesoforo pasukate į dešinę [...].’

3 pavyzdyje vietosrieveiksmiu *bu* taip pat nurodomas naujas objektas, kuris anksčiau nebuvo minėtas. Vadinasi, taisyklės, kad *šu* nurodo naujus, anksčiau neminėtus objektus, negalima absoliutinti.

Vienoje turkų kalbos gramatikoje teigiama, kad *bu* nurodo fiziškai artimus objektus ar asmenis (SGT 2012: 76–77). Tuo tarpu *šu* ir *o* galima versti kaip *ten* ir jie nurodo objektus, esančius toli nuo kalbėtojo. Skirtumas tarp šių vietosrieveiksmių interpretuojamas taip pat kaip ir prieš tai minėtoje gramatikoje. Jeigu objektas yra arti klausytojo arba jeigu klausytojas tuojau pat žino, ką kalbėtojas referuoja, tai bus vartojamas *o*. Jeigu objektas nebuvo prieš tai minėtas, tada kalbėtojas vartos *šu* (liet. *tas*). Kaip matyti, skirtingose gramatikose turkų kalbos deiksės sistema suprantama skirtingai: vienur teigiama, kad *šu* turi dvi reikšmes *šitas* ir *tas* (TCG 2005: 244), o kitur – turi tik vieną reikšmę *tas* (TG 1997: 311, SGT 2012: 76).

Bastuji (1976) ir Underhillas (1976) analizuodami rašytinius tekstus pastebėjo, kad *bu* koduoja objektus arti kalbėtojo, *o* – toli nuo kalbėtojo, o *šu* (liet. *šitas*) yra *bu* variantas ir taip pat reiškia artumą (žr. 2 paveikslą).

2 paveikslas¹⁵. Bastuji ir Underhillo turkų kalbos trinarė parodomųjų įvardžių sistema

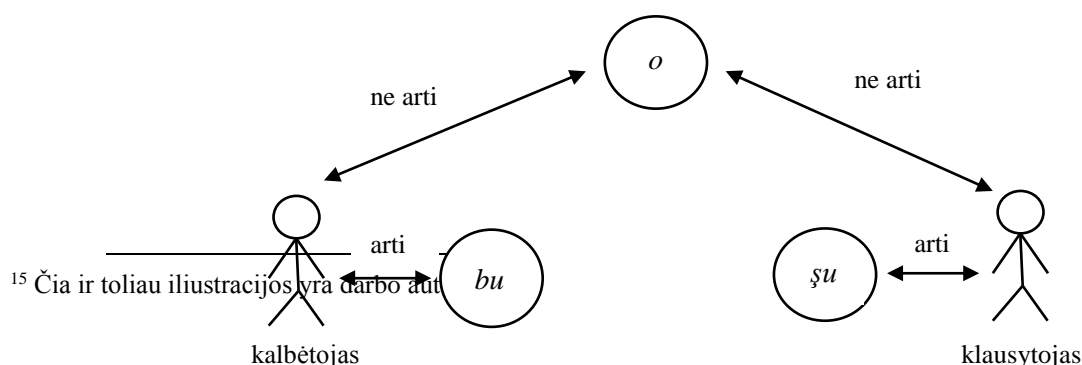
Šiai nuomonei darbo autorė nevisai linkusi pritarti, nes buvo pastebėta, kad *şu* skirtingose situacijose gali pakeisti ne tik *bu*, bet ir *o*:

- (4) **TR9:** *Aha, evet, oraya gitmiştim, University cadde olması lazım. O caddeden (rodo tiesiai) hemen galiba şu cadde (rodo tiesiai) [...].*

‘Aha, taip, ten buvau, turėtų būti Universiteto gatvė. Nuo tos gatvės iškart turbūt ta gatve [...].’

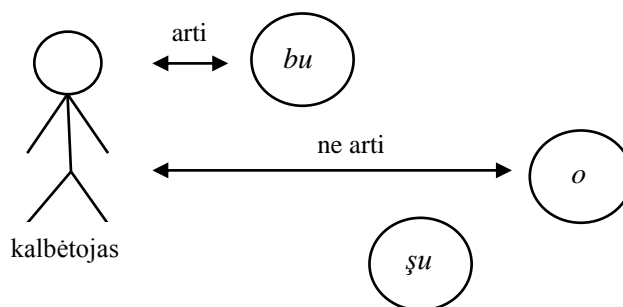
4 pavyzdyje parodomasis įvardis *şu* keičia parodomąjį įvardį *o*, todėl *şu* įgyja reikšmę *ta*. Taigi galima teigti, kad *şu* vienas atvejais gali būti vartojamas kaip *şitas* variantas, o kitais atvejais kaip *tas* variantas.

Lyonsas (1977) siūlo tokią sistemą: *bu* reiškia objektą, esantį arti kalbėtojo, *şu* (liet. *şitas*) – objektą, esantį arti klausytojo, *o* – objektą, esantį toli nuo kalbėtojo ir klausytojo (žr. 3 paveikslą). Šio darbo autorė mano, kad *şu* gali nurodyti ir tuos objektus, kurie yra ir toli nuo klausytojo. Tą iliustruoja ir anksčiau aptartas 4 pavyzdyje, kur nurodoma gatvė yra vienodai nutolusi tiek nuo kalbėtojo, tiek nuo klausytojo.

3 paveikslas. Lyonso turkų kalbos trinarė parodomųjų įvardžių sistema

Vėlesni tyrimai rodo, kad turkų kalbos parodomasis įvardis *şu* atlieka klausytojo dėmesio atkreipimo funkciją, bet pastaroji forma nėra siejama su kalbėtojo ar klausytojo erdve (Anderson and Keenan 1985: 285, Özyürek 1998: 608, Wilkinson 1999: 12). Remiantis šių autorių išvalgomis galima teigti, kad *şu* yra neutralus ir nenurodo jokio atstumo (plg. Özyürek 1998: 608). Tą patvirtina ir Küntayo ir Özyüreko atliktas tyrimas, kuriame buvo pasitelktas ne rašytinis tekstas, o gyvas pokalbis, siekiant išsiaiškinti *bu*, *şu* ir *o* reikšmes. Tyrimas parodė, kad *bu* nurodo objektus arti kalbėtojo, *o* – tolimus objektus nuo kalbėtojo, o *şu* yra distanciškai neutralus (Küntay and Özyürek 2006: 317, žr. 4 paveikslą).

4 paveikslas. Küntayo ir Özyüreko turkų kalbos trinarė parodomųjų įvardžių sistema

Svarbu paminėti, kad esminis skirtumas tarp *şu* ir *bu*, *o* nėra susijęs su distancija, bet yra susijęs su klausytojo dėmesio atkreipimu, kai kalbėtojas nori, kad klausytojas atkreiptų dėmesį į nurodomą referentą. Taigi galima tik sutikti su tyrėjų nuomone, kad *bu* žymi artumą, *o* – tolumą, o *şu* yra neutralus, todėl įvardžiai *bu*, *o* ir *şu* sudaro opoziciją distancinis / nedistancinis. Įvardžiai *bu* ir *o* turi požymį ‘distancinis’, o *şu* – ‘nedistancinis’. Kadangi iš parodomųjų įvardžių *bu*, *o* ir *şu* yra kilę vietosrieveiksmiai *bura-*, *ora-*, *şura-*, tai ir jų atstumo žymėjimas sutampa – *bura-* žymi artumą, *ora-* – tolumą, *şura-* yra distanciškai neutralus.

Apibendrinus turimus darbus galima teigti, kad *şu* / *şura-* vartosena yra problemiška ir nėra griežtai nuosekli, kaip *bu* / *bura-* ir *o* / *ora-*. Tai galėjo lemti tai, kad anksčiau turkų kalboje buvo dvinarė sistema, todėl galima daryti prielaidą, kodėl nėra skiriama griežta *şu* / *şura-* vartosena. Kita vertus, jeigu teigiama, kad turkų kalboje yra trinarė sistema, tada matyti, kad yra skirtingos *şu* / *şura-* vartosenos. Kai erdvė yra apibrėžta, aišku, kad bus tokia sistema, kaip teigiama turkų kalbos

gramatikoje: *bu / bura-* nurodo artimus objektus, *šura-* nurodo tolimesnius objektus ir *o / ora-* nurodo toliausius objektus (TCG 2005: 244). Įgyvendinant iš anksto sumodeliuotas situacijas *šu / šura-* gali pakeisti *bu / bura-* arba *o / ora-*, todėl gali atrodyti, kad *šu / šura-* vartoseną yra nenuosekli ir respondentas šias formas vartoja atsitiktinai.

5. Turkų kalbos vietosrieveiksmių *bura-*, *ora-* ir *šura-* analizė tiesioginės deiksės tipo situacijose

5.1. Tiesioginės deiksės tipo tyrimo medžiaga

Šiose tiesioginės deiksės situacijose respondentai buvo kalbinami įvairiose Vilniaus vietose: Katedros aikštėje, Gedimino prospekte, prie Šv. Jonų bažnyčios, prie parko ir kt. Taip buvo siekiama, kad atsiskleistų kuo įvairesnė kalbinė raiška. Tačiau buvo viena ir bendra vieta – Katedros aikštė tam, kad vėliau būtų galima lyginti respondentų atsakymus. Pavyzdžiui, jeigu respondentai buvo Katedros aikštėje, tai jiems buvo užduodami tokie klausimai: *Nerede Gedimino caddesi?* (liet. *Kur yra Gedimino gatvė?*), *Nerede Gedimino kalesi? Bana gösterebilir misiniz?* (liet. *Kur yra Gedimino pilis? Gal galėtumėte man parodyti?*) ir pan. Respondentai nurodomus objektus ar vietas matė ir galėjo juos laisvai parodyti rankos gestu. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad klausimynas nebuvo sudarytas, nes buvo prisitaikyta prie kalbėjimo situacijos. Pradžioje dažniausiai buvo užduodami tokie klausimai, kad kalbėtojas nupasakotų kelią, o vėliau buvo prašoma konkrečiai parodyti, kur yra vienas ar kitas objektas, vieta erdvėje. Svarbu pridurti, kad visos citatos paliktos originalios, netaisant klaidų.

5.2. Vietosrieveiksmis *bura-*

Kaip ir buvo minėta, šiose deiksės situacijose kalbėtojų buvo prašoma parodyti, kur yra tam tikras objektas ar vieta. *Origo*, kitaip deiktinis centras, sutapo su kalbėtojo vieta, objektai buvo lokalizuojami tikroje erdvėje:

- (5) **TR4:** [...] *burası* (rodo ranka į Katedros pusę) *kilise, Katedral kilisesi* [...] ‘ [...] čia bažnyčia, Katedros bažnyčia [...].’

- (6) **T:** *Peki hangi lokantaya gittiniz mi?* **TR7:** *Hangi lokantaya?* **T:** *Evet.* **TR7:** *Burda*¹⁶
(rodo žemyn, žr. 5 paveikslą)?

‘Gerai, kokioje kavinėje buvote? – Kokioje kavinėje? – Taip. – Čia?’

5 paveikslas¹⁷. *Burda* (liet. *čia*) ir gestas žemyn

5 pavyzdyje matyti, kad nurodoma vieta yra labai konkretus taškas – Katedros bažnyčia, o 6 pavyzdyje vietosrieveiksmis nurodo ne konkretų tašką, bet abstrakčią vietą (Vilniaus senamiestį), kuri sutampa su kalbėtojo *origo*. Pabrėžtina, kad vietosrieveiksmis ir gestas žemyn įgijo reikšmę ‘žemai’. Jeigu kalbėtojas naudoja kitus gestus, tai *bura-* įgyja kitas kontekstines reikšmes: kalbėtojas rankos gestu tarsi perkelia nurodomą vietą toliau, t. y. į priekį (7 pavyzdys), į dešinę (8 pavyzdys) arba į kairę (9 pavyzdys):

- (7) **TR9:** *Evet, Gedimino caddesinde bir tane var mesela buradan* (rodo tiesiai, žr. 6 paveikslą) *gittiğimiz sol tarafta kalıyor [...]*.

‘Taip, Gedimino gatvėje yra vienas, pavyzdžiui, nuo čia einant kairėje pusėje yra [...].’

¹⁶ Čia matyti sutrumpinta vietosrieveiksmio *burada* (liet. *čia*) forma, kuri yra vartojama šnekamojoje turkų kalboje.

¹⁷ Čia ir toliau užfiksuoti vaizdo medžiagos kadrai, sutampantys su pateiktomis deiktinėmis situacijomis, yra šio darbo autorės.

6 paveikslas. *Buradan* (liet. *nuo čia*) ir gestas yra ‘tiesiai’

- (8) **TR4:** *Evet, şehir merkezinde, burada öyle alışveriş merkezi, bu genel küçük marketler, burada* (rodo į dešinę) *büyük tane olarak bir tane var Gedimino devyni ismi.*

‘Taip, miesto centre, čia yra tokių prekybos centrų, dažniausiai mažų parduotuvių, čia viena didelė yra pavadinimu „Gedimino devyni“.’

- (9) **TR10:** *Mesela buradan, buradan* (rodo į kairę, žr. 7 paveikslą) *gidebilirsiniz.*

‘Pavyzdžiui, nuo čia, nuo čia galite eiti.’

7 paveikslas. *Buradan* (liet. *nuo čia*) ir gestas yra ‘kairė’

Kaip matyti, visais atvejais *origo* sutapo su kalbėtojo vieta, o deiktiniai gestai respondentams padėjo tiksliai lokalizuoti objektus ar vietas erdvėje. 7 pavyzdyje vietosrieveiksmis *buradan* (liet. *nuo čia*¹⁸) nurodo Katedros aikštę ir kartu su gestu į priekį įgijo reikšmę ‘tiesiai’. 8 pavyzdyje *burada* (liet. *čia*¹⁹) pavartotas su gestu į dešinę ir įgijo reikšmę ‘dešinė’. Šiame pasakyme *burada* atlieka ne tik deiksės, bet ir anaforos funkcijas, nes nurodo anksčiau minėtą kalbinį elementą – miesto centrą. Šiuo atveju *origo* nurodo abstrakčią vietą ir tai nėra tik konkretus taškas, kuriame yra kalbėtojas. 9 pavyzdyje *buradan* su gestu įgijo kitą reikšmę – ‘kairė’. Vadinasi, kontekstinės reikšmės priklauso nuo kalbamosios situacijose, kaip stovi kalbėtojas ir klausytojas ir kur yra referuojamas objektas. Apibendrinus turimus atvejus galima teigti, kad tiesioginės deiksės tipo situacijose kalbamasis vietosrieveiksmis dominuoja. Tokią vartoseną lėmė kalbamasis deiksės tipas, nes respondentai matė nurodomus objektus ar vietas ir referantai buvo arti respondentų.

5. 3. Vietosrieveiksmis *ora-*

Tiesioginėje deiksėje užfiksuoti *ora-* pavartojimo atvejai, galintys reikšti bet kurią vietą, esančią toliau nuo kalbėtojo, atlieka deiktinę, anaforos ir kataforos funkcijas:

¹⁸ Čia ir toliau *buradan* reikšmė yra ta pati.

¹⁹ Čia ir toliau *burada* reikšmė yra ta pati.

- (10) **TR5:** [...] *Gedimino kalesi var yukarıda* (rodo pirštu į pilį), *oraya* (nususuka nuo pilies, bet tolumoje pašnekovai mato pilį) *biraz yürümek lazım*.

‘Viršuje yra Gedimino pilis, ten reikia šiek tiek paeiti.’

- (11) **TR5:** [...] *sonra oradan* (rodo ranka tiesiai, žr. 8 paveikslą), *Plais* (pastaba: Pilies) *caddesine doğru gidebilirsiniz*, *oradan* (rodo ranka tiesiai) *ilk sokaktan sağa doğru gidince hemen üniversite çıkacaktır*.

‘[...] po to nuo ten, Plais (pastaba: Pilies) gatve tiesiai eisite, nuo ten pirmoje gatvėje pasukus į dešinę, tiesiai iškart prieisite universitetą.’

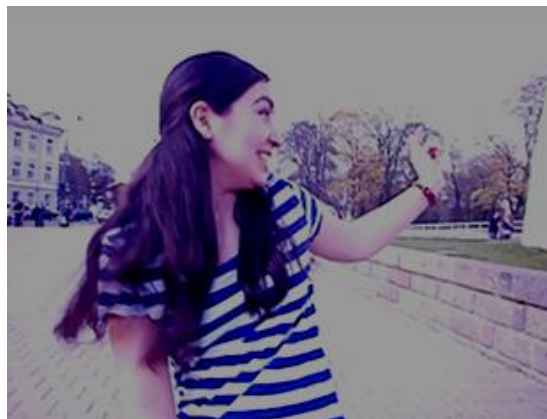
8 paveikslas. *Oradan* (liet. *nuo ten*) ir gestas tiesiai

- (12) **TR10:** [...] *şu* (rodo į dešinę) *ilerdeki lokanta yer*, *şu* (rodo į dešinę) *sokaklar var*, *mesela oradan* (rodo į dešinę) *gidebilirsiniz*.

‘[...] ta priekyje esanti kavinės vieta, ta gatvė yra, pavyzdžiui, nuo ten galite eiti.’

- (13) **TR9:** *Mesela hemen yan tarafamıza Katedral*, *orada* (rodo į kairę, žr. 9 paveikslą) *kilise*.

‘Pavyzdžiui, iškart mūsų pusėje Katedra, ten bažnyčia.’

9 paveikslas. *Orada* (liet. *ten*) ir gestas į kairę

10 pavyzdyje vietosrieveiksmis *oraya* (liet. *ten*) nurodo konkrečią vietą – Gedimino pilį ir įgijo reikšmę ‘toje vietoje’. 11 pavyzdyje respondentė rankos gestu rodomą vietą tarsi perkelia toliau į priekį, todėl vietosrieveiksmis įgijo reikšmę ‘tiesiai’. Taip pat matyti kataforos (nuoroda į tolesnį kalbinį elementą – Pilies gatvę) ir anaforos (nuoroda į ankstesnį kalbinį elementą – Pilies gatvę) atvejai. 12 pavyzdyje kalbėtojas ranka rodė dešiniau, todėl vietosrieveiksmis *oradan* (liet. *nuo ten*²⁰) kartu su gestu įgijo reikšmę ‘dešinė’. *Oradan* kartu referuoja ir netoliese esančią kavinę, kurią mato pokalbio dalyviai. 13 pavyzdyje vietosrieveiksmis *orada* (liet. *ten*²¹) kartu su gestu įgijo reikšmę ‘kairė’. *Orada* atlieka substituto vaidmenį, nes nurodo anksčiau minėtą kalbinį elementą Katedrą. Apibendrinant kalbamąjį vietosrieveiksmį, galima pasakyti, kad jis kartu su gestu įgyja tas pačias kontekstines reikšmes kaip ir vietosrieveiksmis *bura-*.

5. 4. Vietosrieveiksmis *šura-*

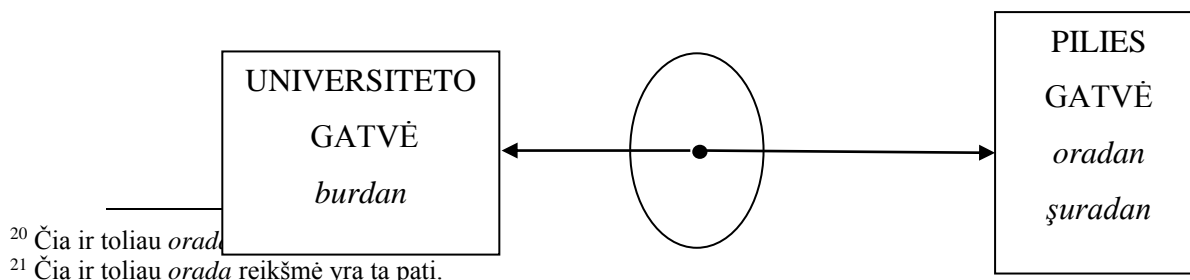
Tiesioginės deiksės situacijose buvo užfiksuoti ir *šura-* pavartojimo atvejai. Atkreiptina, kad *šura-* atveju, palyginus su *bura-* ir *ora-*, buvo užfiksuota mažiausia, todėl tikėtina, kad tokiose situacijose, kaip kelio nurodymas, šis vietosrieveiksmis turkų kalboje yra vartojamas rečiau. Kaip buvo minėta, vietosrieveiksmis *šura-* yra problemiškas, nes jo vartoseną apibrėžti yra sudėtinga, ji nėra nuosekli:

- (14) **TR3:** *Katedral sol tarafamıza oluyor, yani şurada (rodo į kairę).*

‘Katedra kairėje pusėje, čia.’

- (15) **TR10:** *Mesela buradan buradan (rodo į kairę) gidebilirsiniz. Böyle çıkıp, direkt yön çıkıyorsunuz bir hatırlıyorum, başka şu (rodo į dešinę) ilerideki lokanta yer, şu (rodo į dešinę) sokaklar var mesela oradan (rodo į dešinę) gidebilirsiniz. T: Peki ve nasıl Katedral'den Rotuşe'ye gidebilirim? TR10: Şuradan (rodo į dešinę) tüm düz yukarıya çıkmanız lazım, o dediğim Çili piza falan sokak, nasıl diyelim, hediyelik eşyaları satıldı bir yerdir.*

‘Pavyzdžiui, nuo čia, nuo čia galite eiti. Taip išėjus, prisimenu, kad tiesiai į kelią išeinatė, ta priekyje esanti kavinės vieta, ta gatvė, pavyzdžiui, nuo ten galite eiti. – Gerai, o kaip nuo Katedros iki Rotušės galėčiau nueiti? – Nuo ten reikia eiti tiesiai į viršų, ta mano minėta Čili pica ir panašiai gatvė, kaip pasakyti, vieta, kur pardavinėja suvenyrus.’

²⁰ Čia ir toliau *oradan*

²¹ Čia ir toliau *orada* reikšmė yra ta pati.

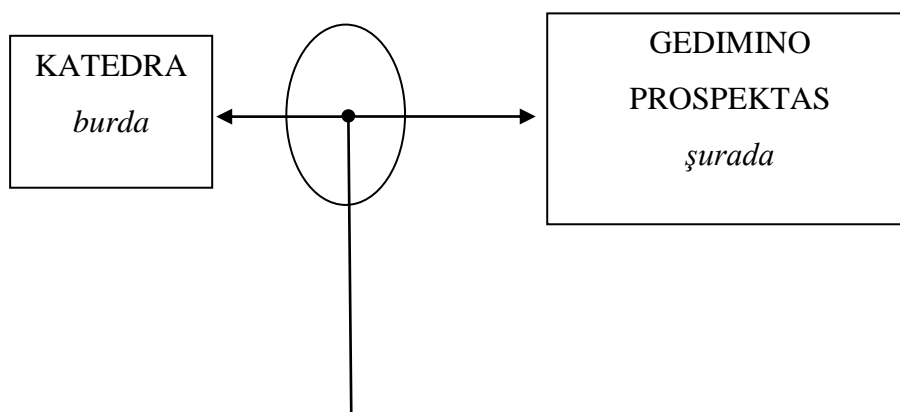
10 paveikslas. 15 pavyzdžio deiktinė situacija

14 pavyzdyje esanti situacija yra identiška 8 pavyzdžiui, kur respondentas yra toje pačioje vietoje, kaip ir 14 pavyzdyje, tačiau 8 pavyzdyje respondentas pasirinko vartoti vietosrieveiksmį *burası* (*čia, šioje vietoje*), o 14 pavyzdyje – *şurada* (liet. *čia*). Šio darbo autorė pastebėjo, kad ši situacija atitinka 2 paveiksle pavaizduotą Bastuji ir Underhillo trinarę sistemą, kur *bura-* ir *şura-* galima laikyti sinonimais. Tačiau buvo pastebėta, kad *şura-* gali būti laikomas ne tik *bura-*, bet ir *ora-* variantu. 15 pavyzdyje kalbėtojas vietosrieveiksmiu *buradan* nurodo Universiteto gatvę, kuri yra arti kalbėtojo, o vietosrieveiksmiu *oradan* – Pilies gatvę, kuri yra toliau nuo kalbėtojo. Tą iliustruoja 10 paveiksle pavaizduota 15 pavyzdžio deiktinė situacija, kur kalbėtojas nuo savo deiktinio centro „dėlioja“ vietas erdvėje. Apskritimas žymi kalbėtojo deiktinį centrą – *origo*, trumpiausia rodyklė žymi arčiausią vietą, o ilgiausia rodyklė – tolimiausią vietą. Įdomu, kad šioje situacijoje tai pačiai Pilies gatvei nurodyti vėliau kalbėtojas pasirinko vartoti jau kitą vietosrieveiksmį – *şuradan*, kuris šioje situacijoje turėjo įgyti reikšmę *nuo ten*, nes pakeičia vietosrieveiksmį *oradan*. Panaši situacija užfiksuota ir anksčiau minėtame 11 pavyzdyje. Toje situacijoje Pilies gatvei nurodyti respondentė pasirinko vartoti vietosrieveiksmį *oradan*. Vadinasi, vietosrieveiksmis *şura-* gali būti tiek *bura-*, tiek *ora-* variantu. Taigi ši prielaida paneigia anksčiau minėtą Bastuji ir Underhillo trinarę sistemą.

Kitose situacijose yra vartojami visi trys kalbamieji vietosrieveiksmiai ir tokiais atvejais *şura-* užima tarpinę poziciją:

- (16) **T:** *Peki, Katedral neredede?* **TR2:** *Katedral...* **T:** *Bana gösterebilir misin?* **TR2:** *Katedral burda* (rodo į kairę). **T:** *Evet, ve Saulėtekis neredede? Hangi tarafta?* **TR2:** *Orada* (rodo tiesiai atgal). **T:** *Peki Gedimino caddesi neredede?* **TR2:** *Gedimino caddesi şurada* (rodo į dešinę).

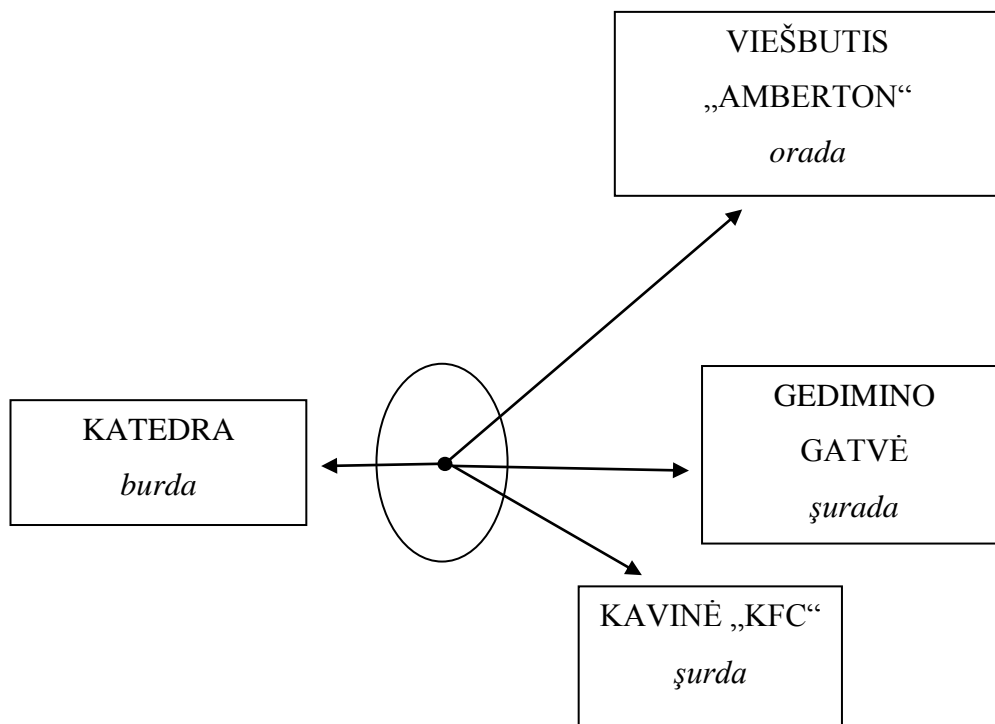
‘Gerai, kur Katedra? – Katedra... – Galėtum man parodyti? – Katedra čia. – Taip ir kur Saulėtekis? Kurioje pusėje? – Ten. – Gerai kur Gedimino gatvė? – Gedimino gatvė čia / ten.’

11 paveikslas. 16 pavyzdžio deiktinė situacija

- (17) **T:** *Nerede KFC?* **TR3:** *KFC şurda*²² (rodo į dešinę). **T:** *Anladım ve hotel Amberton?*
TR3: *Orada* (rodo į dešinę). **T:** *Ve Katedral?* **TR3:** *Burda* (rodo į kairę) [...]. **T:**
Anladım ve Gedimino caddesi? **TR3:** *Şurada, şurda* (rodo į dešinę).

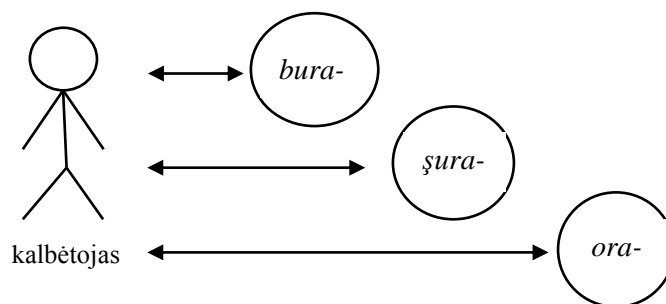
‘Kur „KFC“? – „KFC“ čia / ten. – Supratau ir viešbutis „Amberton“? – Ten. – Ir Katedra? – Čia [...]. – Supratau ir Gedimino gatvė? – Čia / ten, čia / ten.’

²² Čia matyti sutrumpinta vietosrieveiksmio *şurada* (liet. *čia, ten*) forma, kuri yra vartojama šnekamojoje turkų kalboje.

12 paveikslas. 17 pavyzdžio deiktinė situacija

16 pavyzdyje matyti, kad arčiausiai kalbėtojos buvo Katedra, todėl ją kalbėtoja nurodė vietosrieveiksniu *burda*. Vietosrieveiksniu *orada* kalbėtoja nurodė tolimiausią vietą erdvėje – Saulėtekį, kurios pokalbio dalyvės net nematė. Galiausiai vietosrieveiksniu *šurada* (liet. *čia*, *ten*²³) kalbėtoja nurodė Gedimino prospektą, kuris lyginant su Katedra ir Saulėtekiu nuo kalbėtojos užima tarpinę poziciją (žr. 11 paveikslą). Šioje situacijoje sunku pasakyti, ką tiksliai reiškia *šurada*, nes gali žymėti tiek *čia*, tiek *ten* ir tai priklauso nuo paties asmens erdvės suvokimo, bet yra aišku, kad šis vietosrieveiksmis rodo atstumą. Dėl šios priežasties šio darbo autorė ne visai linkusi pritarti Küntayo ir Özyürek (Küntay and Özyürek 2006: 317) požiūriui, kad *šura-* yra distanciškai neutralus, nes iš aptartos situacijos matyti, kad *šura-* rodo atstumą. Taigi galima teigti, kad kai situacijoje yra vartojami visi trys vietosrieveiksmiai, tai turkų kalbos deiksės sistema yra trinarė. 17 pavyzdyje užfiksuotoje situacijoje taip pat atsiskleidžia visų trijų vietosrieveiksmių vartosenos atvejai. Iš 12 paveikslas matyti, kad artimiausią objektą – Katedrą – kalbėtoja nurodė vietosrieveiksniu *burada*, tolimesnius objektus – kavinę „KFC“ ir Gedimino gatvę – nurodė vietosrieveiksmiais *šurda* ir *šurada*, o tolimiausią objektą – viešbutį „Amberton“ – nurodė vietosrieveiksniu *orada*. Kaip matyti, vietosrieveiksmis *šurda* (liet. *čia*) nėra ‘nedistancinis’, bet rodo atstumą, t. y. užima tarpinę poziciją tarp *bura-* ir *ora-*, kurią galima iliustruoti 13 paveikslu. Ši situacija taip pat paneigia ir Lyonso trinarę sistemą, nes šiuo atveju atskaitos taškas yra kalbėtoja, kuri nuo savo *origo* taško erdvėje „dėlioja“ kitus objektus ir vietosrieveiksniu *šurda* nurodo vietą, kuri yra vienodai nutolusi tiek nuo kalbėtojos, tiek nuo klausytojos.

13 paveikslas. Trinarė turkų kalbos vietosrieveiksmių sistema

Apibendrinant tai, kas buvo pasakyta, galima akcentuoti, kad *šura-* vartoseną nėra nuosekli. Sumodeliuotos vienodos situacijos parodė, kad *šura-* gali būti arba *bura-*, arba *ora-* variantas ir

²³ Čia ir toliau, jeigu nėra nurodyta kitaip, *šurada* reikšmė yra ta pati.

tokiu atveju atstumo koreliacija yra neutralizuojama. Kitais atvejais, kai vienoje situacijoje yra vartojami visi trys vietosrieveiksmiai, tai *şura-* nėra distanciškai neutralus, bet rodo atstumą ir užima tarpinę poziciją tarp *bura-* ir *ora-*.

6. Apibendrinimas

Vietosrieveiksmiai *bura-*, *ora-* ir *şura-* yra pagrindinės vietos deiksės raiškos priemonės turkų kalboje. Išanalizuota medžiaga patvirtino spėjimą, kad kalbantieji vietosrieveiksmiai gali būti vartojami tiek deiktiškai, tiek nedeiktiškai (anaforinės, kataforinės vartosenos atvejais). *Bura-* visais atvejais reiškia ‘čia’, *ora-* – ‘ten’. Tuo tarpu *şura-* vartosena yra problemiška. Atliktas tyrimas paneigė Bastuji ir Underhillo (1976) trinarę sistemą, nes matyti, kad *şura-* yra ne tik *bura-*, bet ir *ora-* variantas. Tą parodė identiška sumodeliuotos situacijos, kur priklausomai nuo to, ar *şura-* pakeičia *bura-*, ar *ora-* atitinkamai žymi ‘čia’ arba ‘ten’. Tokiais atvejais išnyksta atstumo koreliacija ir *şura-* tampa neutralus, t. y. nerodo atstumo. Taip pat buvo paneigta ir Lyonso (1977) trinarė sistema, nes pastebėta, kad *şura-* nenurodo tai, kas yra arčiau klausytojo, bet žymi tai, kas yra vienodai nutolę tiek nuo kalbėtojo, tiek nuo klausytojo, t. y. įgyja tarpinę poziciją tarp *bura-* ir *ora-*. Tokiais atvejais sunku pasakyti, ką kalbamasis vietosrieveiksmis reiškia, nes jis gali žymėti tiek ‘čia’, tiek ‘ten’. Tokia išvada paneigia Küntayo ir Özyüreko (2006) teiginį, kad *şura-* visais atvejais gali būti laikomas distanciškai neutralus. Vadinasi, turkų kalbos vietos deiksės sistemoje nėra griežtos skirties, nes vienose situacijose *şura-* užima tarpinę poziciją ir tokiu atveju sistema yra trinarė, o kai pakeičia vietosrieveiksmius *bura-* arba *ora-*, tada sistema yra dvinarė.

Taip pat matyti, kad vietosrieveiksmiai lydimi rankos gestų įgijo kontekstinių reikšmių, kurios dažniausiai nėra pateikiamos turkų kalbos žodyne ar gramatikoje:

- 1) vietosrieveiksmis *bura-*, be pagrindinių reikšmių ‘šioje vietoje’ arba ‘nuo šitos vietos’ deiktinėse situacijose palydimas gestų įgyja reikšmes: ‘žemai’, ‘tiesiai’, ‘dešinė’ arba ‘kairė’. Tuo tarpu anaforos atveju vietosrieveiksmis *bura-* gali reikšti ‘tiesiai’ arba ‘dešinė’;
- 2) vietosrieveiksmis *ora-* atlieka deiktinę ir anaforos funkcijas ir palydimas gestų įgyja reikšmes ‘toje vietoje’, ‘tiesiai’, ‘dešinė’ arba ‘kairė’. Užfiksuotas vienas ir kataforos atvejis, kur *ora-* kartu su gestu įgijo reikšmę ‘tiesiai’;
- 3) vietosrieveiksmis *şura-* buvo pavartotas grynai deiktiškai ir įgijo reikšmę ‘dešinė’ arba ‘kairė’. Tik vienu atveju reiškė ‘čia’, o kitu – ‘ten’. Pabrėžtina, kad galbūt

analizuojant didesnės apimties medžiagą būtų galima užfiksuoti ir kitas reikšmes, kurias įgyja vietosrieveiksmis kartu su gestais.

Santrumpos

T – medžiagos rinkėjos kalba.

TR – respondento iš Turkijos kalba. Prie santrumpos TR pridedamas skaičius, rodantis, kurio respondento kalba yra užfiksuota. Pavyzdžiui, TR1 rodo, kad tai yra pirmojo respondento kalba.

Literatūros sąrašas

Anderson, S. R. and E. L. Keenan. 1985. Deixis. *Language Typology and Syntactic Description. Grammatical Categories and the Lexicon*. T. Shopen (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 259–308.

Baydar, T. 2013. Yön zarfları üzerine. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 33, 1–13.

Banguoğlu, T. 1995. *Türkçenin Grameri*. 4. bs. Ankara: TDK Yay.

Bastuji, J. 1976. *Les Relations Spatiales en Turc Contemporain: Etude Sémantique*. Editions Klincksieck.

Bühler, K. 1990. *Theory of Language: The Representational Function of Language*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

Cruse, A. 2004. *Meaning in Language: an Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

Erdal, M. 2004. *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.

Holvoet, A. ir L. Semėnienė. 2004. *Gramatinių kategorijų tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Imai, S. 2009. *Spatial Deixis. How Finely Do Languages Divide Space?* Saarbrücken: VDM Verlag.

Judžentytė, G. 2011. Dėl vietosrieveiksmių *čia* ir *ten* rytų aukštaičių uteniškių patarmėje. *Lietuvių kalba* 5. Internetinė prieiga: www.lietuviukalba.lt. Žiūrėta 2015-03-16.

Judžentytė, G. 2014. Dėl vietosrieveiksmių *čia* ir *ten* vartojimo Pabradės-Joniškio areale. *Lietuvių kalba* 8. Internetinė prieiga: www.lietuviukalba.lt. Žiūrėta 2015-03-16.

Koç, N. 1990. *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

- Korkmaz, Z. 2003a. *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Z. 2003b. *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Küntay, A. and A. Özyürek. 2002. Joint attention and the development of the use of demonstratives in Turkish. *Boston University Conference on Language Development*, 26. Somerville: Cascadilla Press, 336–347.
- Küntay, A. and A. Özyürek. 2006. Learning to use demonstratives in conversation: what do language specific strategies in Turkish reveal? *Journal of Child Language* 33, 303–320.
- Levinson, S. C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levinson, S. C. 2003. *Space in Language and Cognition. Explorations in Cognitive Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewis, G. 2000. *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Lyons, J. 1977. *Semantics*, vol. 1 and 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- McNeill, D. 1985. So you think gestures are nonverbal? *Psychological Review* 92 (3), 350–371.
- McNeill, D. 1992. *Hand and Mind. What Gestures Reveal about Thought*. Chicago: Chicago University Press.
- McNeill, D. 2006. Gesture and communication. *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. J. L. Mey (ed.). Oxford: Elsevier, 299–307.
- Özyürek, A. 1998. An analysis of the basic meaning of Turkish demonstratives in face-to-face conversational interaction. *Oralité et Gestualité: Communication Multimodale, Interaction*. S. Santi, I. Guaitella, C. Cavé, G. Konopczynski (eds.). Paris: Harmattan, 604–614.
- Plungian, V. 2011. *Gramatinių kategorijų tipologija*. T. 2. Vilnius: Vilniaus universitetas, Academia Salensis.
- Poggi, I. 2008. Iconicity in different types of gesture. *Gesture* 8 (1), 45–61.
- RDLL – Bussmann, H. 1996. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. London: Routledge.
- SGT – Ketrez, F. N. 2012. *A Student Grammar of Turkish*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TCG – Göksel, A. and C. Kerslake. 2005. *Turkish: a Comprehensive Grammar*. London: Routledge.

TG – Kornfilt, J. 1997. *Turkish*. London: Routledge.

TS – *Türkçe Sözlük*. 2011. Ankara: TDK Yay. Internetinė prieiga: www.tdkterim.gov.tr/bts. Žiūrėta 2015-03-16.

TŽŽ – Kvietkauskas, V. 1985. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.

Underhill, R. 1976. *Turkish Grammar*. Cambridge: MIT Press.

Wilkinson, D. P. 1999. The 1999 demonstrative questionnaire: ‘this’ and ‘that’ in comparative perspective. *Manual for the Field Season*. D. Wilkins (ed.). Nijmegen: Max Planck Institute for Psycholinguistics, 1–24.

Dėl vietosrieveiksmių *bura-*, *ora-* ir *şura-* vartosenos turkų kalboje

Beata Butkevičiūtė

Santrauka

Šio straipsnio objektas – turkų kalbos deiktiniai vietosrieveiksmiai *bura-* (liet. *čia*), *ora-* (liet. *ten*) ir *şura-* (liet. *čia*, *ten*). Pastebėta, kad deiktinio vietosrieveiksmio *şura-* (liet. *čia*, *ten*) vartoseną yra problemiška. Vieni mokslininkai (Lyons 1977, Levinson 1983, Anderson and Keenan 1985) teigia, kad *şura-* (liet. *čia*, *ten*) užima tarpinę poziciją tarp *bura-* – ‘čia’ ir *ora-* – ‘ten’, o kiti (Küntay and Özyürek 2002, 2006) pastebi, kad *şura-* (liet. *čia*, *ten*) yra distanciškai neutralus. Daroma prielaida, kad dabartinėje turkų kalboje vietoj trinarės įsivyravo dvinarė deiktinė sistema. Taigi vienas iš pagrindinių šio straipsnio uždavinių – ištirti vietosrieveiksmio *şura-* (liet. *čia*, *ten*) vartoseną ir nustatyti, kokia deiktinė sistema būdinga turkų kalbai.

On the use of the locative adverbs *bura-*, *ora-* and *şura-* in Turkish

Beata Butkevičiūtė

Summary

The paper deals with the Turkish deictic locative adverbs *bura-* (‘here’) *ora-* (‘there’) and *şura-* (‘here’, ‘there’). Some researchers (Lyons 1977, Levinson 1983, Anderson and Keenan 1985) claim that *şura-* occupies an intermediate position between *bura-* and *ora-*. Some others (Küntay and Özyürek 2002, 2006) note that *şura-* is neutral with regard to distance specifications. This investigation has identified a rather problematic usage of the deictic locative adverb *şura-*. Taking

into account that contemporary Turkish language has gradually developed from a three-member deictic system into a two-member system, the paper attempts to more thoroughly investigate the usage of the locative adverb *şura-* and describe the prevailing deictic system in the Turkish language.

Keywords: anaphora, deictic gestures, cataphora, simulated conversation, direct deixis, Turkish language, place deixis, locative adverbs.

Įteikta 2015 m. kovo mėn.

Paskelbta 2015 m. birželio mėn.